

Maria uit de modder

Devotionalia zijn zeldzame vondsten; in Amersfoort worden ze bijna nooit gevonden. Heel soms wordt hier een pijpaarden heiligenbeeldje of een pelgrimshoorn opgegraven, maar een pelgrimsinsigne is nog nooit door de stadsarcheologen gevonden. Pelgrimstekens worden wel geregeld gevonden in vochtige bodem. Ze zijn gemaakt van tin, dat vergaat in de zandige omstandigheden van Amersfoort. Dat van Amersfoort is zelfs zeer bekend als archeologische vondst in Nederland.

door **FRANCIEN SNIEDER**

De behoefte het heilige dicht te naderen kwam in de late Middeleeuwen tot uitdrukking in de populariteit van bedevaarten (zie pagina 2). In bedevaartsoorden werden souvenirs verkocht, waaronder het pelgrimsinsigne. Naast de betekenis van souvenir en herkenningsteken functioneerde het pelgrimsteken als amulet, want de middeleeuwse mens geloofde in de kracht van het voorwerp zelf. De kracht van het bezochte wonderdoende beeld, zoals het Mariabeeldje van Amersfoort, ging over op het insigne door aanraking ermee of door zegening.

DE VONDST VAN HET MARIABEELDJE

Op het Amersfoorts insigne is de vondst afgebeeld van het Mariabeeldje in de gracht bij de Kamperbuitenpoort. Na het eerste wonder wordt het beeldje op 26 december 1444 in processie naar de Lievevrouwekapel gedragen. Op het insigne is links de figuur van Margriet Alberts afgebeeld, die zich buigt naar het beeld van Maria, rechts in de voorstelling. Het beeld is op sommige insignes bijna even groot en op andere zelfs groter dan de vrouw, terwijl het in werkelijkheid heel nietig was (13 cm). Tussen de beide figuren in, of in sommige gevallen links van de vrouw, staat een emmer. Golvende lijnen

Vaak worden alleen fragmenten van pelgrimstekens gevonden (Bureau Monumenten & Archeologie, Amsterdam).

duiden water aan, waar- in het verhaal zich afspeelt. Boven de voorstelling bevindt zich een schriftband, waarop geschreven staat: AMERSFOERT, in de meeste gevallen gevolgd door MCCCCXLV. In het mirakelboek beginnen de wonderen in 1444, maar op de tekstband staat 1445. Dit verschil is gelegen in het feit dat men in de tijd van de vondst van het beeldje de *kerststijl* nog toepaste; dat wil zeggen dat met Kerstmis het nieuwe jaar begon. Op 26 december was het in de tijdsrekening van toen dus het begin van het nieuwe jaar 1445.

GROTE AANTALLEN EN VERSCHILLENDE TYPEN

Niet in Amersfoort, maar wel daarbuiten zijn veel vondsten van het Amersfoorts pelgrimsteken bekend. In het standaardwerk worden 71 pelgrimsinsignes uit Amersfoort genoemd. 36 Daarvan zijn uit de bodem van Zeeland afkomstig, maar ook in Amsterdam is een relatief groot aantal (zestien) gevonden. De hoge aantallen zijn zeker voor een deel verklaarbaar door de gunstige natte vondstomstandigheden. Verder twaalf in Zuid-Holland, vijf elders in Nederland en twee in België. Museum Flehite heeft daarvan vijf uit Westenschouwen en twee uit Amsterdam.

Er zijn drie verschillende typen te onderscheiden, met

daarbinnen weer twee varianten. Twee typen hebben een ronde omlijsting met bovenop drie torentjes. Eén type loopt aan de bovenzijde spits toe met daarboven een rechthoekig 'hekwerk', bekroond door kruisbloemen. Op de tentoonstelling zijn vrijwel alle Amersfoortse insignes te zien die in Amsterdamse bodem zijn gevonden. De meerderheid is van het type met het hekwerkje als bekroning. Andere verschillen liggen in de plek van de emmer, de grootte en houding van de figuren, de lengte van de tekstband en de vorm van de bevestigingsoogjes. Er zijn zeker vijf verschillende mallen geweest voor de productie van het Amersfoorts insigne. Deze waren waarschijnlijk niet gelijktijdig in gebruik, maar het is niet na te gaan hoe ze zich tot elkaar in de tijd verhouden.

De mooiste exemplaren van de drie verschillende typen uit de collectie H.J.E. van Beuningen zijn ook op de tentoonstelling te zien. Ze zijn ongeveer 5 cm hoog.

Mal van zogende Maria (AWN afd. Amersfoort eo).

ZOGENDE MARIA

Op de tentoonstelling deze zomer in Museum Flehite is ook een beeltenis van Maria te zien. Een archeologische topvondst. Het is een mal gemaakt van terracotta, voor het maken van reliëfs. Hierin drukte men pijpaarde, die gebakken werd. Pijpaarde is een fijne witte klei, die eenmaal uit de oven nog steeds wit is.

De mal is begin jaren tachtig gevonden bij archeologisch onderzoek door de amateurs van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland in de voormalige tuin van het Observantenklooster.

Afgebeeld is Maria met het Christuskind aan de borst. Deze *Maria Lactans*, de zogende Maria, komt in de late Middeleeuwen geregeld voor. Ook de stilistische kenmerken, zoals de kunstige haardracht, duiden op een datering in deze periode: eind 15de of begin 16de eeuw. In de late Middeleeuwen had iedereen die het zich kon veroorloven een Maria, een kruisbeeld, een heiligenbeeldje in huis. Aan de grote vraag werd voldaan door de snelle en goedkope productiewijze van pijpaarden beeldjes en reliëfs. De in Amersfoort gevonden mal is een getuigenis van de periode van grote Mariadevotie in Amersfoort.

LITERATUUR

- Beuningen H.J.E. van, A.M. Koldewij en D.Kicken, *Heilig en Profaan. 1: 1000 Laat-middeleeuwse insignes uit de collectie H.J.E. van Beuningen; 2: 1200 Laatmiddeleeuwse insignes uit openbare en particuliere collecties* (Rotterdam 1993-2000)
- Heeringen R.M. van, A.M. Koldewij en A.A.G. Gaalman, *Heiligen uit de modder* (Utrecht 1987)
- Ostkamp S, 'Productie en gebruik van pijpaarden en terracotta devotionalia in de Nederlanden (ca.1350-ca.1550)' in: *Judocus Vredis. Kunst uit de stilte. Een kloosterwerkplaats uit de tijd van Dürer* (Kreis Borken 2001)
- Snieder F. 'Reliëf met zogende Maria' in *Kroniek* 3:2 (juli 2001) 3-4
- Thiers Ottie, *Bedevaart en kerkeraad. De Amersfoortse vrouwevaart van 1444 tot 1720*

Francien Snieder is stadarcheoloog.

MASSALE PRODUCTIE

De mallen waarin pelgrimstekens werden gegoten waren meestal van een fijnkorrelig gesteente. In deze gietvorm werd het beeld negatief uitgesneden; meestal was de andere zijde van de mal vlak. Door kleine kanaaltjes vloeiende het metaal in de mal. Het bestond in veel gevallen uit een legering van lood en tin. De techniek was vlot en eenvoudig, het materiaal goedkoop, zodat de insignes massaal vervaardigd konden worden.

De insigne-nijverheid heeft daardoor een hoge vlucht genomen. In Amersfoort had de kerk een toezichhoudende rol; er was toestemming nodig van de kerkmeesters van de Sint-Joriskerk om handel in dit souvenir te mogen drijven.